

УДК 332.1

Я. В. Книш,
аспірант, Класичний Приватний Університет

ГЕНЕЗИС СУТНОСТІ ТА ЗМІСТУ ПОНЯТТЯ «РЕГІОН» ЯК ЕКОНОМІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ

Визначено сутність та зміст поняття регіону як економічної категорії. Представлено напрямки наукових доробок стосовно розуміння соціально-економічної сутності регіону.

The essence and the maintenance of concept "region" as economic category is defined. The directions of scientific workings out concerning understanding of socio-economic essence of the region are presented.

Ключові слова: район, регіон, регіоналізація

Keywords: district, region, a regionalization

Вступ.

Сучасні процеси регіоналізації суспільного розвитку та поглиблення процесу поділу праці об'єктивно передбачають визначення сутності поняття «регіон» як економічної категорії. Ця оцінка вкрай необхідна фахівцям, науковцям та працівникам сфери управління для вирішення принципово важливих питань, пов'язаних з виявленням цілей і завдань регіонального розвитку та розвитку наукової регіоналістики. Без з'ясування сутності поняття регіону неможливо говорити про регіоналістику як науку і регіоналізм як напрям економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженням сутності та змісту поняття «регіон» займалися такі вчені: А. Маршалова, А. Новоселов, П.Джеймс, Дж. Мартін, Ю. Саушкін, М. Баранський, Є. Алаєв, М. Портер, А. Лавров, Дж. Литвак, Д. Сазерленд, О. Пчелинцев, В. Овчинников, Г. Клейнер, А. Єпіфанов, І. Сало І. Михасюка, Я. Побурка, М. Тимчук, А. Мазур, М. Долішній, О. Мошенець та інші. Проте, аналіз напрацьовань

Мета статті.

Визначити сутність та зміст поняття «регіон» як економічної категорії. Систематизувати напрямки наукових доробок стосовно розуміння соціально-економічної сутності регіону.

Основні результати дослідження.

Термін «регіон» надзвичайно широко використовується в наш час. Ним оперують у засобах масової інформації, в урядових документах, в законодавчо-нормативних актах, у наукових працях. Поняття «регіон» використовується в різних галузях знань для виділення територіальних частин геотерії й акваторії за певними ознаками [4, с.7].

Регіон – це певна територія, яка відрізняється від інших територій рядом ознак та володіє деякою цілісністю. Регіон характеризується трьома основними особливостями:

- обмеженість території виробничим наповненням, природними, трудовими ресурсами;
- спеціалізація на певному виді діяльності;
- характерними зовнішніми зв'язками [1].

Цими особливостями і обмежується єдність в трактуванні поняття «регіон» вченими, які займаються регіональною проблематикою. Так, деякі регіоніведи ототожнюють поняття «регіон» та «район» вважаючи їх синонімами. Інші вважають, що поняття «регіон» не охоплює всі регіони і може бути використано для позначення деяких типів регіонів.

Іноземні вчені трактують поняття «регіон» по-своєму. Визнаючи суттєву плутанину у визначенні поняття «регіон» та «район», американські професори П.Джеймс та Дж. Мартін стверджують, що: «Звичайно під словом «регіон» розуміється цілісна ділянка території, яка відрізняється певною однорідністю в своїй основі, но не володіюча чіткими кордонами. Більш того, це слово часто використовується для позначення вельми великих територій, які утворюють головні підрозділи континентів. Деякі американські вчені є прибічниками іншого визначення поняття «район». На їх думку, «район це територія, яка відрізняється достатньо характерними ознаками для того, щоб відділити її від сусідів». Не дивлячись на різні трактування поняття «регіон», всі вони мають загальний фундамент, який визначається економіко-територіальним поділом країни [3, с. 114].

Суб'єктність регіону в тому чи іншому аспекті розглядається в сучасних мезоекономічних концепціях: конкурентної переваги М. Портера, нового регіоналізму і синергетики Л. Євстигнєвої та Р. Євстигнєва, конкурентного федералізму А. Лаврова, Дж. Литвака, Д. Сазерленда, економічного федералізму О. Пчелинцева, В. Овчинникова, мезоекономіки Г. Клейнера, мезоекономічного аспекту національної економіки В. Демет'єва [3]. В них досліджується нове уявлення про економічний простір, який складається усередині держави. Формування цього простору визначається тим, що регіони перетворюються в самостійні економічні суб'єкти. В цих умовах регіональна політика все більше розглядається не тільки як спосіб компенсації недоліків, а як конкурентна політика та ширше – всеосяжна політика розвитку [6, с.115].

Всю величезну кількість наукових доробків стосовно розуміння соціально-економічної сутності регіону можна згрупувати наступним чином:

1. Районний напрямок. Представниками районного напрямку Ю. Саушкіним, М. Баранським, Є. Алаєвим було запропоновано схему аналізу економічного району, вироблено методологію науки про регіон. Представниками даного напрямку досліджень термін «регіон» вживається як синонім терміна «район», «економічний район» і наділяється двома іманентними ознаками і однією методологічною.

2. Економіко-географічний напрямок дослідження пов'язаний із попереднім. Мета розвитку регіону полягає з одного боку, в задоволенні потреб розвитку країни (у відповідності з територіальним поділом праці), а з іншого – в забезпеченні соціально-економічних потреб населення, яка проживає на даній території [5, с. 108].

3. Регіонально-економічний напрямок орієнтує дослідника на всебічний аналіз економіки регіону, передбачає визначення збалансованості та пропорційності розвитку, виявлення взаємозв'язків і взаємозалежностей між усіма їхніми компонентами. Перший у вітчизняній науковій регіонально-економічній думці визначення регіону як категорії дає М. Некрасов: під регіоном розуміють велику територію країн з більш або менш однорідними природними умовами, а головним чином із характерною спрямованістю розвитку продуктивних сил на основі поєднання комплексу природних ресурсів із відповідною і перспективною матеріально-технічною базою, виробничою і соціальною структурами. Як основна ознака регіону в даному випадку виступає спільність народногосподарських завдань. У монографії Є. Алаєва регіон визначається як територія, що характеризується єдністю, взаємозалежністю складових елементів, цілісністю, причому ця цілісність – об'єктивна умова та закономірний результат даної території. А. Єпіфанов, І. Сало визначають регіон як економічний регіон, який виділяється всередині країни своєю спеціалізацією та

структурою господарства, природними та трудовими ресурсами, соціальними та економічними особливостями. На думку І. Михасюка, Я. Побурка, основа сутності регіону – це його єдність та цілісність. Причому цілісність вони розглядають як єдність відтворення суспільного продукту, робочої сили і елементів навколишнього середовища, що утворюють територіальний соціально-економічний комплекс. Нерозуміння сутності ознак регіону, зокрема цілісності, часто призводить до виникнення диспропорцій у розвитку та погіршення умов проживання населення. Це стосується насамперед відставання в розвитку соціальної інфраструктури, техногенного перевантаження навколишнього середовища тощо [4, с. 12-13].

4. Найбільш сучасним являється регіонально-комплексний підхід до розуміння соціально-економічної сутності регіону, який враховує елементи відтворювального підходу та має ряд властивостей. Значення зазначеного підходу в дослідженні соціально-економічної суті регіону зростає у зв'язку з реформуванням управління економічною і соціальною сферами в регіонах на основі розширення їхніх прав, самоврядування і самофінансування [5, с. 109].

5. Адміністративний підхід випливає з попередніх, оскільки регіон розглядається як адміністративна ланка країни, тобто під регіоном розуміється територіально-спеціалізована й адміністративно окреслена частина національної економіки. Даний напрямок дослідження висвітлюється у наукових працях А. Єпіфанова, І. Сало, М. Тимчука, А. Мазур та інших. Представником цього підходу можна вважати й американського дослідника Е. Маркузена, який під регіоном розуміє й частину штату, й окремих штатів, і декілька штатів. Але при цьому він вважає найбільш корисними групуваннями ті, які відповідають кордонам адміністративної юрисдикції. Такі погляди на регіон поділяє і український вчений М. Чумаченко, котрий зазначає: соціально-економічний регіон можна визначити як частину території держави, виділену за сукупністю різноманітних ознак в адміністративну одиницю, свідомо спрямовану та скоординовану для досягнення цілей суспільного розвитку і запобігання дії руйнівних або негативних зовнішніх сил. В. Поповкін під регіоном розуміє найбільшу адміністративно-територіальну одиницю субнаціонального рівня, яка має виборну владу, юридичну належність та власний бюджет. В одній з публікацій М. Долішній, О. Мошенець також розглядають регіон як адміністративно-відокремлену частину України (адміністративну область, а також міста Київ та Севастополь) з особливостями природно-географічного та економіко-географічного положення, набутою економічною структурою і системою розселення, а також системою факторів обмеження його виробничого потенціалу [4, с. 14].

6. Наступним є підхід щодо розуміння соціально-економічної суті регіону як економіко-географічного комплексу. Даний напрямок набув розвитку з теорії територіально-виробничих комплексів і описаний в сучасній літературі О. Іщуком.

7. Точковий підхід до розуміння соціально-економічної суті регіону. У даному випадку регіон розглядають як точку, як щось наперед визначене, з метою аналізу пропорцій розвитку економіки регіону. Цей підхід не враховує географічної сутності регіону. Регіон виступає тут як деяка «сума» соціально-економічних суб'єктів.

8. Регіон як полюс економічного росту. Цей напрям започаткований Ф. Перру. Даний напрямок став продовженням точкового підходу до розуміння соціально-економічної суті регіону, на його основі створено цілий ряд ефективних інструментів розвитку регіонів, насамперед вільні економічні зони, технополіси, програми розвитку експортних потенціалів тощо [5, с. 110].

9. Регіон як «функціональне» явище. Започаткував даний напрямок Р. Хартшорн. Практика створення функціональних регіонів набула значного поширення в США при створенні «спеціальних округів» з метою підвищення ефективності управління. В Україні цей напрям підтримує І. Лукинов, який зазначає, що регіон – це відоскоблена функціональна підсистема суспільства, в якій народжують і проживають, працюють і ведуть господарство, формуються фізично та духовно, старіють та вмирають люди.

10. Регіон як локальна соціально-економічна система. Цей напрям описаний В. Павловим, Д. Стеченко, О. Бурматовою, Б. Якобсоном, І. Михасюком, Я. Побурком та іншими. Різновид даного напрямку – регіон як система зі складовими «Суспільство-Природа-Територія», «Суспільство-Економіка-Природа».

11. З попереднім напрямком тісно пов'язані проблемний та програмно-цільовий підходи. Проблемний підхід передбачає дослідження існуючих або прогнозованих суперечностей суспільного розвитку, форм їхнього прояву в господарському житті. Суперечності відбиваються у свідомості людей як наявність диспропорцій і дисбалансів у розвитку та розміщенні продуктивних сил, як порушення динамічної рівноваги в системі «Природа-Суспільство-Територія», сприймаються як ключові, актуальні проблеми суспільного розвитку.

12. Регіон як агломерована система. Агломеровані системи мають тенденцію утворювати лінійні скупчення (мегаполіси), в яких розмиті кордони не лише між населеними пунктами, а й між системами, що тяжіють до різних центрів. Представниками даного підходу – В. Кристаллер, В. Льош.

13. Регіон як політична система. Представником цього напрямку є Левінтов. Кожний з регіонів має свій проєкт, власні цілі та уявлення про майбутнє регіонального простору та напрямок використання його ресурсів, між цими суб'єктами немає ієрархії та адміністративного взаємоупорядкування.

14. Соціологічний підхід. Регіон необхідно розглядати як формальну складну організацію, що має набір взаємопов'язаних цілей і задач, визначених потребами населення, його окремими соціальними групами, господарюючими суб'єктами та державою; ця організація виступає у певній зовнішній формі, дотримується певних правил поведінки і діє у межах встановленого порядку. Цей підхід розвиває Л. Романова, яка зазначає, що «регіони є продуктом матеріальних сил [5, с. 111].

До компетенції регіону, а відповідно, до його статусу відносяться планування та прогнозування розвитку господарського комплексу, фінансування, кредитування, грошовий обіг, раціональне використання природних і трудових ресурсів. У процесі виробничо-господарської діяльності на території регіону перетинаються інтереси суб'єктів господарювання усіх форм власності, галузей виробництва, власне регіону у формуванні пропорцій розвитку системи, що найбільш повно відповідає потребам населення зазначеної території. Кожний регіон, займаючи своє конкретне місце в господарському комплексі країни, в той же час становить разом з іншими регіонами єдине економічне ціле в рамках спільного національного ринку. Це наводить нас на думку про наявність регіональної структуризації національної економіки. Відомі американські вчені В. Барнз і Л. Ледебур пропонують вирішення регіональних проблем на таких головних засадах [2, с. 11]:

- основними цеглинами національної економіки виступають сьогодні економічні регіони, а не політико-адміністративні території;
- центральним завданням економічної теорії та економічної політики є оптимізація внутрішньої інтеграції та взаємозалежності регіонів;
- територіально-господарські системи не обмежуються політико-адміністративними кордонами, а здатні функціонувати і за її межами;
- системи економічних регіонів є відкритими і пов'язані з іншими національними системами світового господарства.

Наведене твердження є досить важливим, оскільки воно визначає наукове підґрунтя об'єктивно існуючих процесів регіоналізації економіки. Підкреслимо, що новий регіоналізм як напрям суспільного розвитку вимагає паритетного бачення централізації і регіональної децентралізації влади, тобто переносу предметів відання і відповідальності від неактивних центральних органів управління до більш мобільних і місцево орієнтованих регіональних структур.

Це, у свою чергу, вимагає зміни ролі розміщення продуктивних сил у системі регіональних досліджень. На передній план висувуються:

- регіональні проблеми в організації господарства, які випливають із структурної перебудови економіки регіону;
- погодження інтересів усіх суб'єктів, господарювання на території в економічній та соціальній сферах;
- необхідність вирішення міжрегіональних проблем розвитку, включаючи освоєння нових територій, раціонального використання водних та інших природних ресурсів, ліквідація економічних криз тощо;

- питання формування і діяльності макрорегіонів на зразок їх функціонування в Євросоюзі;
- проблеми розвитку урбанізованих територій в аспекті стрімкого зростання макроекономічних зон;
- напрямки трансформованого і міжкордонного співробітництва регіональних економік в умовах регіоналізації і глобалізації економіки;
- проблеми просторового упорядкування територій при здійсненні адміністративної реформи в Україні.

Висновки. Таким чином, дослідження генезису сутності та змісту регіону як економічної категорії об'єктивно передбачає концептуальну зміну дослідницьких завдань щодо місця і ролі регіонів у вітчизняній і глобалізованій економіці, розширення діапазону методологічних підходів та інструментарію для характеристики нововиявлених явищ регіонального відтворення, формування нових векторів розвитку регіональних економічних систем в умовах транзитивної економіки.

Узагальнено понятійний апарат терміну регіону. На наш погляд, його слід розглядати як просторову територіально – економічну систему, що включає взаємовідносини «природа-бізнес-населення-влада», саморегулює економічні процеси та зв'язки та підпорядковується центральному рівню влади країни.

Література:

1. Андреев А.В. Основы региональной экономики: Учебное пособие/ А.В. Андреев, Л.М. Борисова, Э.В. Плучевская.- М.: КНОРУС, 2007.-336 с.
2. Барнз Р. Нові регіональні економіки/ В. Барнз, Л. Ледебур.- Львів: Літопис, 2003.-196 с.
3. Лапаева М.Г. Управление социально-экономическим развитием региона в условиях становления сетевой экономики:[монография]/ М.Г. Лапаева, И.Н. Корабейников, Е.Н. Макеева.- Оренбург: ИПК ГОУ ОГУ, 2009.- 268 с.
4. Маниліч М.І. Трансформація регіонального економічного механізму: [монографія]/ М.І. Маниліч.- Чернівці: Книги-XXI.- 2004.- 164 с.
5. Регіонально-адміністративний менеджмент: навчальний посібник/ [за ред. В.Г. Воронкової].-К.: Видавничий дім «Професіонал», 2010.- 352 с.

6. Симкин Д.Г. Теоретические основы развития региона в современных условиях/ Д.Г. Симкин// Вестник ОГУ.-2010.- № 8 (114).- С.114-117.

Стаття надійшла до редакції 08.11.2011 р.

ТОВ "ДКС Центр"